

INNVAANDRERE

RIKSTEATRET VÅREN 1990

Øst-Europa endrer seg fra dag til dag; Hva er bakgrun-

nen for det som skjer i Øst-Europa i dag? ■ Hva har de

opplevd bak jernteppet? ■ Hvordan har det østeuropeiske

system virket på menneskene? ■ Hvordan ser østeurope-

ern på Vesten? ■ Se ... et stykke om Øst-Europa. ■

130 000 innvandrere bor i Norge i dag; Hva skjer når

innvandrere kommer til Norge? ■ Hvordan lever de hos

oss? ■ Hva føler de for sitt gamle hjemland? ■ Hvordan behandler vi innvandrerne? ■ Se ... et stykke om livet i eksil.

■ Og det er 4,5 millioner nordmenn i Norge; Hvilken drøm har vi om frihet? ■ Hva er det som gir livet vårt mening? ■

Hvordan fungerer vårt styresett? ■ Hva kan vi gjøre med vår liv? ■ Se ... et stykke om oss selv. SE INNVAANDRERE!

Skutt på flukt fra øst til vest. Et av Berlinmurens ofre. Foto: Scanfoto.

Bilete av Europa er i ferd med å endre seg. Mellom aust og vest kan vi ikkje lenger tale om noko jernteppe. Muren er brutt, og demokratiseringa held frem. Sidan krigen slutta i 1945, har vi venta på det som skjer no. Ei ny verd ligg framføre oss: Eitt Europa?

Ei ny verd – det er òg det innvandarane møter der dei kjem. Nye levesett, nye vanar, ingen familie, ingen røter. Situasjonen i Europa har sett svært mange menneske i denne situasjonen; på leit etter ein ny heim.

Innanfor ramma av det som skjer ikring oss no, står Mrozek's «Innvandrare» fram i eit anna ljøs enn då det vart skriva i 1974. For dersom vi undrar oss over kva som skjer,

kvifor og korleis eit heilt kontinent kan endre seg så fort, blir vi kan hende litt klokare av å sjå nettopp denne polske teaterframsyninga. Mrozek syner eit system som ikkje er levedyktig. Han syner ein politistat som måtte gå i oppløysing. På same tid er han framsynt for oss. Kva no? Kva har Vest-Europa å gi austeuropearen og innvandraren? Svaret får vi ikkje, men vi får mykje å tenkje over.

Svaret gir heller ikkje denne avisa. Ho kastar strølys over situasjonen som var utgangspunkt då stykket vart skriva: Eit delt Europa. Og på situasjonen slik den er i dag. Ho fortel om vår nye verd – for innvandraren og for austeuropearen. Velkommen til ei aktuell og vesentleg framsyning!

ANNE GULLESTAD
Riksteatersjef

EI NY VERD

Flyktingenes århundre er vår tid kalt. 16 millioner mennesker lever på flukt. Aldri før har så mange mennesker måttet forlate hjemmene sine. Og hver dag får vi tusenvis av nye flykninger rundt om i verden. De fleste flykter fra u-land til u-land i Asia og Afrika. Verden er i bevegelse.

Pizza og Coca Cola er blitt selvfølgelig deler av en flerkulturell ungdomskultur. Vi går på cafe med c og drikker cappuccino som om vi ikke skulle gjort annet. Og kebab'en? Vidunderlig... - Og Chop Suey? Joda, kinesisk mat kan du nå få som «fast food» akkurat som hamburger og hotdog. Vi smaker at verden er i bevegelse. Innvandrere i Norge representerer 70 ulike nasjonaliteter eller folkeslag fra alle verdensdeler. Vi er blitt de mest flerkulturelle nordmenn i historien. For hver nasjon bringer med seg sine tradisjoner: matskikker, verdier, språk, religion og historie. Vi har fått en kjempesjanse til å smake, se, lytte og lære om det fremmede.

Ikke nytt

Til alle tider har verden beveget seg, men ikke i så stor målestokk. Kriger og politiske forfølgelser har gjennom hele historien gjort mennesker hjemløse og drevet dem på flukt. Vanskelige livsvilkår, naturkatastrofer og epidemier har lagt områder øde. Verden har alltid vært i bevegelse. Likevel er det noe nytt som skjer. I Norge var innvandring fra nordiske og nordeuropeiske land vanlig. Etter krigen kom søreuropeerne til landet. Først i slutten av sekstiårene kan man snakke om innvandring fra asiatiske og afrikanske land. Vi har fått kulturmøter vi ikke har vært vant til. Flykninger er blitt drevet lenger og lenger av gårde – i en verden som gir muligheter til det.

Hvorfor?

En viktig grunn til at vesteuropeiske land har hatt innvandring, var at de trengte det. Det var behov for mer arbeidskraft. Etter den andre verdenskrig var det en enorm vekstperiode i Vest-Europa. Industrialiseringen gav behov for arbeidskraft. Først flyttet folk fra bygd til by. Det var ikke nok; vi måtte ha hjelp utenfra. Derfor kom det mer enn ti millioner arbeidere fra landene rundt Middelhavet og fra Asia til Vest-Europa. De fleste var ufaglærte, klare til å gå inn i Vestens maskineri. Så kommer dårligere tider. Hva nå? Mange land har sikret seg. De har det man kaller en ren arbeidskraftimport. Utlendinger blir nektet oppholdstillatelse når arbeidsmarkedet endrer seg.

Mennesker som vare

Slik kjøpes arbeidskraft som vare. Innvandrere kan aldri bli trygge på om de kan bli. I dårlige tider blir de drevet på flukt igjen. På jakt etter et nytt hjem. Det blir å begynne på bar bakke igjen. Lære et nytt språk og kanskje et nytt yrke. I land som hos oss er det ikke slik. Her blir oppholdstillatelsen varig etter et visst antall år. Slik får innvandrere en viss trygghet. De kan lære seg et språk og et yrke med vissheten om at de har mulighet til å fortsette å leve av dette. De har fått et hjem, selv om det ikke er det hjemmet de er født i. Det er en utfordring til oss.

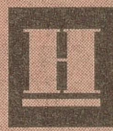
Slik har innvandrerne det i Norge:

- En stor andel er lavtlønte, mange er langtidsledige
- Dårlig boligstandard er utbredt. Mange lever i fuktige leiligheter uten bad eller WC
- Innvandrerbarn er mer utsatt for mobbing enn norske barn
- Utenlandske kvinner er ofte isolert
- Offentlige ytelser som sosialhjelp er mer utbredt hos flyktingegruppene fordi det ofte tar lang tid før de får skaffet seg arbeid
- Bibliotektiltjenesten er mer brukt av innvandrergrupper i forhold til nordmenn

Dette bildet av innvandrernes situasjon i Norge går fram av en levekårsundersøkelse blant utenlandske statsborgere i Norge som ble offentliggjort i 1987.

KAN IKKE LEVE PÅ MINNER...

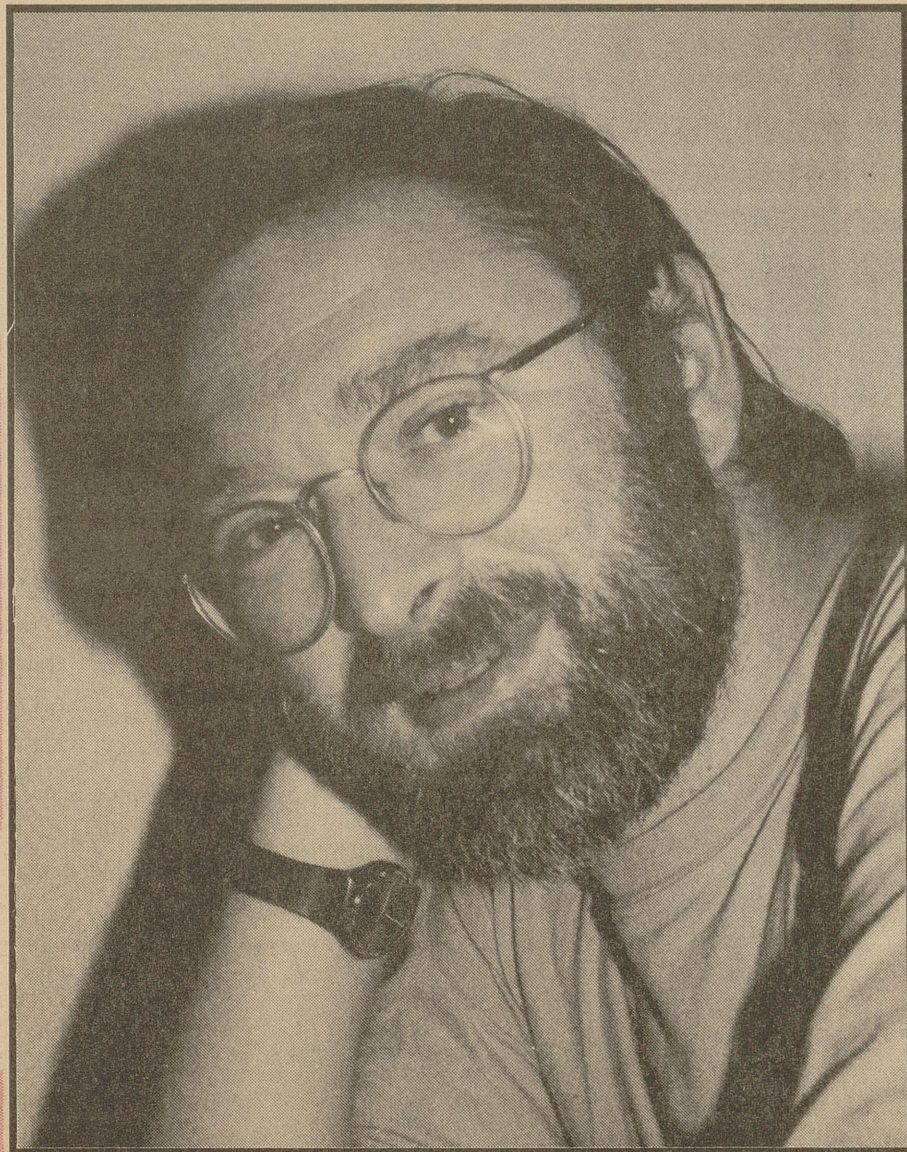
«Du må bli aktuell i det landet du kommer til. Jeg kan ikke leve på minner i et slags indre eksil,» sier Lucjan Dornfest, som forlot Polen i 1968, atten år gammel. I dag er han bosatt i Bergen, men har bodd mange år i Sverige og Nord-Norge der han har hatt ulike jobber – fra lærer til hundspannkjører. Lucjan forteller her om å være innvandrere i Norge og om sitt hjemland, Polen.

vorfor forlot du Polen?

- Av samme grunn som øst-tyskere forlater sitt land i dag. Etter Praha-våren i 1968 begynte også polske studenter å kreve demokrati. Tsjekkoslovakia ble invadert av russerne. I Polen ble demonstrasjonene stanset ved hjelp av polititropper. Som de fleste andre polakker har også jeg hatt liten tiltro til kommunismen. I tillegg utpekte den polske regjering «sionistene» til syndebukker – demonstrasjonene og opprøyene var jødernes verk, ble det sagt på polsk fjernsyn. Dette var dråpen som fikk begeret til å flyte over. Jeg var av jødisk slekt, derfor valgte jeg å utvandre, forteller Lucjan.

- Antisemittismen var en avledningsmanøver fra regjeringens side. Den prøvde å nøre opp under slike holdninger for å få oppmerksomheten vekk fra de vir-

”Jeg ville ikke være annenklassens borger”

kelige problemene. Men de fleste lot seg ikke narre. - Du skjønner, i et normalt land går det an å leve normalt selv om mange enkeltpersoner har rasistiske holdninger. Men når en stat setter slike holdninger inn i et system, da risikerer man å bli en annenklassens borger, uansett om folk flest ikke har slike fordommer. De fleste polakker skjønnte hva det gjaldt. Da de jødiske «syndebukkene» forlot landet, ble makthaverne nødt til å «talk business» med befolkningen, sier Lucjan. - Resultatene ser vi i dag. For øvrig var det et stort tap for Polen at så mange jøder valgte å utvandre, mellom 20 og 30 tusen mennesker forlot Polen i 1968. De fleste hadde en akademisk eksamen, mange var leger. Polen mistet store deler av sin ekspertise. Og det var mennesker som følte seg som polakker og hadde polsk som morsmål, poengterer Lucjan.

- Hvordan opplever du nordmenns møte med innvandring?

- Norge har massevis av velvilje, men ingen innvandringspolitikk. Dere gjør samme feil mot innvandrerne som mot deres egen arbeidsløse ungdom. De får språkkurs, penger og tak over hodet. De blir sikret økonomisk. Men jeg tror at de som kommer til Norge er innstilt på en vanskelig start. De har større nytte av utdanningstilbud eller yrkesopplæring.

”Dere gjør samme feil mot innvandrerne som mot deres egen arbeidsløse ungdom”

Det er viktig å få en sjanse til å bli nyttig i samfunnets øyne. Opplæring i morsmål kan ikke erstatte et yrke.

- Morsmålsopplæringen burde ikke være statens oppgave. Det burde være en privatsak. Bruk heller pengene på noe fornuftig, norskopplæring, for eksempel. Det at barna ikke kan morsmål, er et mindre problem enn at foreldrene ikke kan norsk. Du må kunne norsk for å leve i Norge. Når foreldre klarer seg dårlig, hjelper det lite at barna deres kan morsmålet sitt. Du må bli aktuell i det samfunnet du kommer til, det er det som gir meg min trygghet: å beherske det norske.

- Og hva med røttene...?

-Jeg er stolt av min polske kulturarv og må ta vare på den. Men når du omplantes til et nytt land, må du ta konsekvensen av det. Jeg kan ikke leve på minner i et slags indre eksil. Jeg må delta i det samfunn jeg lever i; jeg må attpåtil være en flink deltaker... Hvis jeg ikke kan klare dette, blir ikke min kulturarv til noen positiv impuls for norsk kultur. Og selv blir jeg en sosialklient.

- Er nordmenn fiendtlige mot innvandrere?

- Innvandrerdebatten er kommet helt skjevt ut i Norge. Enhver nasjon ser sin trygghet i å ta vare på og verne om sin historie og sin nasjonalitet. Norge er en liten nasjon. For å kunne fortsette å eksistere, er

det nødvendig med identifikasjon med det norske. Det er en grense for hvor mange en stat kan absorbere. Men i Norge er det en tendens til en «vi er ikke gode nok selv»-holdning. Man verdsetter ikke det norske høyt nok. Dette gir også en skepsis i forhold til innvandring. Du må være trygg på det du selv representerer for å kunne ta imot andre. Dessuten har debatten låst seg rundt ytterpunkter. Noen vil invitere en million innvandrere. Andre vil stenge grensene. Ingen diskuterer hvor mange Norge kan ta imot, slik at både Norge og innvandrerne blir tjent med det.

- Var det å komme til Vesten et kultursjokk?

- Nei, på ingen måte. Polen er vest-europeisk i kraft av sin historie og tradisjon. Polsk kultur har alltid vært vestlig, og det finnes demokratiske tradisjoner. Oppdragelsen jeg fikk hjemme, var: Husk demokratiet! Selv under sovjetisk innflytelse lyktes man ikke i å kollektivisere jordbruket eller undertrykke kristendommen. Det har bestandig eksistert små private bedrifter og verksteder. Det har aldri vært noe problem for meg å tilpasse meg norsk levemåte. Men språket stod i veien i begynnelsen. Du kan jo bare se selv at Polen er det eneste landet i Warszawa-pakten som ikke trenger regjeringens initiativ for å lage demokrati...

- Ønsker du å dra tilbake til Polen?

- Bare som turist. Med norsk kone og barn, norsk karriere og utdanning har jeg

”En nasjon som ikke er sikker på seg selv, kan heller ikke bli sikker på andre”

ingenting der å gjøre.

Jeg er ikke aktuell lenger der borte. Så jeg blir nok i Norge. Hadde det som skjer i Polen i dag, skjedd for femten år siden, så kanskje...

- Og Vestens holdning til Polen i dag, hvordan vurderer du den?

-Vesten opptrer helt riktig. Polen har alltid vært et nøkkelland for maktbalansen i Europa. Vesten har en historisk sjanse til å påvirke Polen i vestlig retning. Dessverre sliter Polen med mange andre problemer. Økonomien er skakk-kjørt etter 45 års kommunistisk styre. Miljømessig er landet et katastrofeområde. Gjennomsnittlig levealder for menn er sunket til 62 år. For femten år siden var den like høy som i Norge. Enkelte steder er vannet så forurenset at det ikke fryser selv ved -18°C . Miljøteknologi er helt nødvendig hvis landet skal overleve. Pressesensuren kvalte miljødebatten, og udugelige mennesker ble satt til å styre økonomien. Det var partiloyaliteten som talte ved ansettelse. I dag er Polen normalt igjen, politisk sett. Men det koster tid og penger å gjenoppbygge landet og gjøre det rent. Det ligger i Vestens interesse å hjelpe polakene. Europa har ikke råd til å ha et ustabil Polen, og Polen er fremdeles en nødvendig buffer mellom øst og vest, avslutter Lucjan Dornfest. ■

MØTE MED NORGE

Folkebevegelsen mot innvandring har laget et rosenrødt bilde av hvordan flyktninger blir mottatt her i landet: De får det langt bedre enn nordmenn, hevder de. Men vet du egentlig hva som skjer når flyktninger kommer til Norge? Les — og døm selv; gjør deg opp din egen mening om hvordan staten behandler flyktningene.

På grensen står en asylsøker. Han vil til Norge, oppgir han i passkontrollen. Dermed er prosessen i gang. Politiet fyrer løs med forhøret sitt: -Hvor kommer du fra? -Hvordan kom du hit? - Er passet i orden? Den nyankomne blir ført til et statlig mottakssted for å gå igjennom grundigere avhør. En helseundersøkelse må han også igjennom. Dette avhøret skal gi grunnlag for søknaden om asyl i Norge. Allerede nå dukker kulturelle problemer opp. Mange asylsøkere er vant til et helt annet politi enn det vi har i Norge, og møter med frykt til avhør. De er reddet

Få utlendinger i Norge

Norge er et ubetydelig mottakerland for innvandrere. Bare tre prosent av befolkningen er utlendinger. De aller fleste av disse er europeere.

Totalt er det omtrent 130 000 utlendinger i landet. Av disse er over halvparten fra Europa; den største gruppen innvandrere er rundt 18 000 dansker. Men mediene har gitt oss et helt annet bilde. Der er innvandring knyttet til problemer og til fremmedartede kulturer. En undersøkelse har for eksempel vist at pakistaner har fått en svært negativ vinklet og bred mediedekning. Derfor tror folk flest at det er langt flere pakistaner i Norge enn det er. Folk tror også at dette er et problem.

Innvandringsstopp

Siden 1975 har vi hatt innvandringsstopp her i landet. Det betyr ikke at vi ikke har hatt innvandring etter 1975. Men det er strengere regler for hvem som får arbeidstillatelse. For vesteuropeere er ikke innvandringsstoppen noe problem. Heller ikke for østeuropeere. Det er innvandrere fra den tredje verden det går ut over. En instruks til tjenestemenn i passkontrollen på Fornebu, viser dette helt tydelig: «På grunn av den eksisterende innvandringsstopp bør passkontrollen være spesielt oppmerksom på personer som kan tenkes å falle inn under disse bestemmelsene. Den enkelte tjenestemann må derfor være spesielt oppmerksom på reisende fra typiske «fremmedarbeiderland» i det nære og fjerne Østen.»

Utvising

Innvandrere må i dag søke politisk asyl for å få bli i Norge. Men hver tredje asylsøker blir nektet opphold her i landet og må reise tilbake til hjemlandet eller prøve å få oppholdstillatelse i et annet land. Oppholdstillatelse kan oppnås på to måter, enten ved å få politisk asyl (flyktningstatus) eller på humanitært grunnlag. Flyktningstatus er det få som får. Da må man ha velbegrunnet frykt for at man personlig kommer til å bli forfulgt av hjemlandets myndigheter. Og forfølgelsen må skyldes rase, religion, nasjonalitet, medlemskap i en spesiell sosial gruppe eller politisk oppfatning. De fleste av dem som får oppholdstillatelse, får det på humanitært grunnlag. Da må sterke menneskelige hensyn spille inn - at landet de kommer fra, er i sterk indre strid, eller at de for eksempel risikerer umenneskelige straffer hvis de reiser tilbake.

Ressurssterke

I et totalblikk på innvandrere i Norge får man ikke noe representativt bilde av befolkningen i de landene som innvandrerne kommer fra. Det er ofte de ressurssterke som utvandrer. De har generelt høyere utdannelse enn det som er gjennomsnitt i hjemlandet. Uansett om det er krig, forfølgelse eller arbeidsledighet som er årsak til utvandring, er det klart at utvandring koster. I et nytt land der du ikke engang kjenner språket, blir du lett pariaklasse, den lavest ansatte samfunnsgruppen. Innvandrerne begynner gjerne på bunnen - med dårlige boliger, harde jobber og lav lønn. Du må være sterk for å klare den nye tilværelsen. ■

norske politiet vil kontakte politiet i hjemlandet. Noen ganger blir asylsøkeren sendt ut av landet med en gang, etter bare noen dager. Slik skal søkeren slippe å vente mange måneder på en avgjørelse, hvis søknaden hans i utgangspunktet er altfor svak. En flyktning skal nemlig søke asyl i det første trygge land han kommer til under flukten. Hvis han har vært i et annet trygt land før han kom til Norge, blir han sendt tilbake dit.

Opplysningene fra politiavhøret til de som har en sjanse til å få bli, blir sendt til Utlendingsdirektoratet (UDI).

Lang ventetid - på høyfjellshotell?

Alle har vel hørt om flyktninger som har blitt plassert på høyfjellshotell. Dette gjøres ikke i dag. For noen år siden var det en nødløsning for å få plassert asylsøkeren et sted mens søknaden ble behandlet. Asylsøkeren satt isolert og passiv inne på vidda i måned etter måned og ble kritisert for leve i sus og dus på nordmenns bekostning. Det var ingen god løsning. I dag har vi fått statlige mottakssteder. For hver søknad skal behandles grundig og individuelt. Og dette tar tid. I mellomtiden har staten ansvaret for at asylsøkeren har et sted å bo, og at han har det nødvendige av mat og klær. Ventetiden har kunnet være år ... før det ble gitt melding om at asylsøkeren må ut av landet. Nå er ventetiden på vei ned mot tre-fire måneder. I mellomtiden bor asylsøkeren på et statlig mottakssted som er enkelt og nøkternt utstyrt. Mottaksstedene fins i hele landet, og det er omkring 3 500 faste mottakssteder i Norge. Selv om en kommune har sagt ja til å ha et mottakssted, har den ikke sagt ja til at de som bor på mottaksstedet kan bosette seg i kommunen.

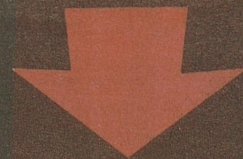
De som får avslag på søknaden, en tredjedel, må forlate landet. De som får bli, vil få tilbud om å bosette seg i en kommune så snart man har en kommuneplass til dem.

Bosetting

Den enkelte kommune velger selv om den vil ta imot flyktninger til bosetting. Asylsøkeren kan ikke velge hvor han vil slå seg ned. Han må bo i den kommunen han får ildelt hvis han skal få hjelp av myndighetene. Hvis han kan klare seg selv, kan han bosette seg hvor han vil. Ofte blir innvandrere med samme språk og kulturbakgrunn samlet i ett område, slik at de lettere skal kunne opprettholde sosiale bånd og tilhørighet. I det store og hele har nå innvandrere de samme plikter og rettigheter som nordmenn.

Fordeler?

Norge er en sosialstat. Det vil si at man har prøvd å lage et sikkerhetsnett for dem som bor her; alle skal få dekket visse minimumskrav når det gjelder bolig, klær og lignende. Flyktningene starter på bar bakke. De kommer her uten det vi tar som en selvfølge: klær, møbler og ... slektninger. Hjelpeapparatet gjelder for dem som for alle andre nordmenn. Og de aller fleste flyktninger har bruk for det - i motsetning til nordmenn flest. ■

Arbeidsjakt...

- Er det mange innvandrere blant arbeidssøkerne?

- Ja, vi har en betraktelig mengde av utenlandske arbeidssøkere, sier Klaus Kaila som er avdelingsleder ved Arbeidsformidlingen i Oslo. De har problemer. Når arbeidsmarkedet er stramt slik det er i dag, er de de mest utsatte. Ja, det er de forresten uansett - mest utsatt, altså. Fordi de har vanskeligheter med språk og ikke har passende utdanning, blir de minst aktuelle.

- Hvordan forholder arbeidsgivere seg til innvandrere som arbeidssøkere?

- Hvis arbeidsgiverne har valg mellom utlendinger eller nordmenn, velger de heller nordmenn. Å ansette utlendinger krever mye ekstraarbeid. Men hvis du først har blitt integrert i samfunnet og lært språket, er det ikke noe problem.

...forinnvandrere...

- Er det spesielle typer jobb innvandrere får?

- Type jobb går bare etter kvalifikasjoner. Men for at vi skal kunne hjelpe, må innvandrerne være integrert til en viss grad. De regnes ikke som reelle arbeidssøkere for de har oppfylt et visst minstekrav i norsk, for eksempel.

- Ellers kan dere ikke hjelpe?

- Jo, vi arrangerer arbeidsmarkedskurs, og noen av disse er spesielt for fremmedspråklige for å hjelpe innvandrere til å bli integrert i samfunnet.

- Har innvandrere problemer med å finne fram i systemet?

- Ja, det er klart at det er vanskelig å ta seg fram så lenge man ikke forstår språket, og man kan få en feil oppfatning av hvordan systemet fungerer. Innvandreretaten gir god hjelp til hvor innvandrere skal henvende seg.

...i krisetid.

- Og hvis man ikke får jobb?

- Så er det ledighetsstrygd. Da må du fylle ut et nytt skjema. Så får du utbetalt dagpenger hver fjortende dag etter faste satser.

- Er det mye langtidsledighet blant innvandrere?

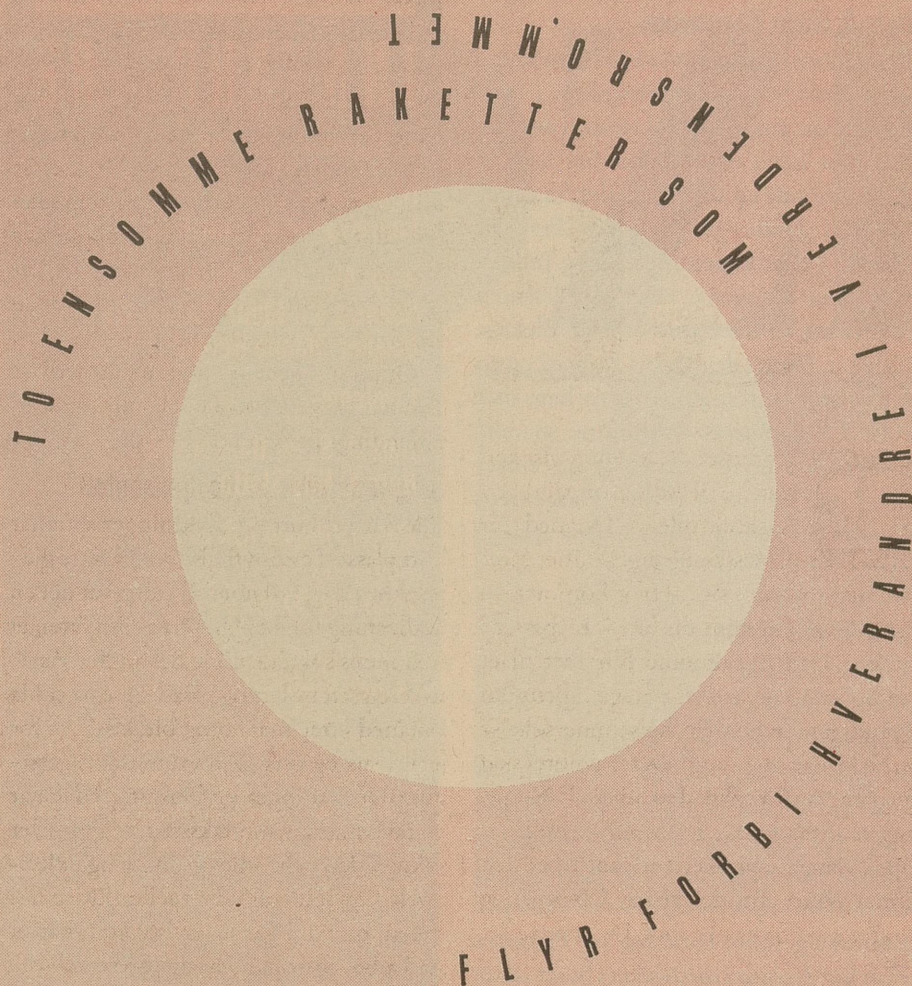
- Ja, jeg har ikke akkurat noen tall, men en stor gruppe langtidsledige er innvandrere. Nettopp fordi de har manglende ferdigheter for eksempel i norsk, blir de mindre attraktive på arbeidsmarkedet. Men så snart du har lært norsk og er integrert, stiller du på lik linje med nordmenn, legger Klaus Kaila til. ■

Aust-Europa og innvandring er sett i fokus når Riksteatret kjem på turné med Mrozek's «Innvandrere». Humor og tragedie. Fridom og ufridom. Løgn og sanning. Kritikk av Aust-Europa og av Vesten. Du opplever alt dette på same tid i det aktuelle stykket.

Innvandring er eit stadig meir aktuelt emne i Noreg. Europa har og gått igjennom store politiske endringar. Flukt over grenser i Aust-Europa har gjort fleire og fleire til innvandrare — slik dei to vi møter i Slawomir Mrozek's stykke. Stykket er ei intens skildring av innvandrarens sjelelege naud, og ikkje minst av austuropearens sjelelege naud slik den har vore og er for mange enno...

— Stykket er rett og slett ei temmeleg rystande avdekning av emigrantens, flyktningens, framandarbeidarens sjelelege naud, skreiv pressa i 1980 då Riksteatret sist sette opp stykket.

— Eg vil få greie på kva som går føre seg inni emigrantmenneska, seier Mrozek sjølv om stykket. Innvandrare og innvandring har vi hatt «i hundreår. Frå alle

Innvandrare av Slawomir Mrozek

verdsdelar til alle verdsdelar. Fordrivne eller frivillege, massar eller einskildpersonar. Av politiske eller materielle grunnar. Analfabetar eller lærde. For nokre år eller heile livet,» seier Mrozek. Men korleis har dei det?

«Her finn du ikkje menneske.
— Kvar finn du menneske, då?
— Heime hjå oss.»

Opplever dei vårt land slik — utan medmenneske?

Skitne, grå vegger med fuktige flekker. Lågt under taket. Ei naken elektrisk pære gjev grelt lys. Her treffer vi innvandrare — to menn som lever i eit land langt borte frå heimlandet. Vi veit ikkje kven dei er, kvar dei kjem frå eller kvar dei er no; det kan vere Noreg.

Kontrastar

Dei to mennene er svært ulike. Den eine er intellektuell, drøymer om å skrive ei

bok om mennesket sin ufridom; han kan ikkje reise attende. Den andre er kroppsarbeidar og jobbar for å tene pengar til å ta med heim att; tanken på heimreise er det einaste som gjev livet hans mening. Både er dei innvandrare. Det einaste som bind dei saman, er det gamle heimlandet, den totalitære staten og lengten etter fridom.

«Der heime har vi ein ordentleg Stat.
Alle må krype for styresmaktene. Alle er like.
— Som på eit pissoar»

Med desse kontrastpersonane på scena set Mrozek i gang eit forrykande verbalt spel. Løgn og sanning, aggresjon og langt etter nærleik veltar imot oss i ein dialog der mangel på kommunikasjon er skrikande. Mrozek gir oss greie på kva som foregår inni innvandrarene, men på same tid gir han oss så mykje meir. Han gir oss eit innsyn i ei austuropeisk verd, ein austuropeisk tenkjemåte. Ei verd som i dag er i ferd med å bli historie.

Aust-Europa og draumen om fridom

Den austuropeiske sosialismen er ei naudsynt ramme for stykket. Dei har reist frå eit livsudyktig regime for å finne fridom. Dei har både hatt draumen om Vesten som så mange andre austuropearar. Den eine ein intellektuell draum, den andre ein draum om økonomisk fridom. Men kva finn dei i det nye landet? Ikkje fridom. Dei finn seg sjølve som slavar — berre av andre ting enn før. Dei er mellom anna totalt avhengige av kvarandre i fridomskampen sin. Den intellektuelle brukar arbeidaren i sitt diktverk. Arbeidaren lever på den intellektuelle økonomisk medan han er i landet og sparar dei peng-

ane han sjølv tener for å ta med seg heim. Vesten blir sett i eit nytt lys. Den er ikkje lenger draumen om fridom. Dei er både bundne av det landet dei har reist ifrå. Arbeidaren kan ikkje finne seg nokon ny identitet i det nye landet. Han talar om oss og dei. Ofte tar han seg ein tur til sentralstasjonen:

«Det er gratis. Og du kjenner deg ikkje framand der, for stasjonen er jo til for framande. Det er lyst og varmt, avisioskar, telefonioskar, billettluke...»

Han er dregen mot det landet han forlet. Den intellektuelle, forfattere, si tilknytning til heimlandet er meir smerteleg. Han kan ikkje dra heim att. Han har flykta frå noko, men til ein fridom han ikkje finn: «I og med at eg fekk sjansen til å skrive, miste eg han. Eg er ingen slave meir.» Heime kunne han ikkje skrive — men då hadde han noko å skrive om. Dei har flykta frå heimlandet. Men arven frå Aust-Europa kan dei ikkje flykte ifrå.

Det komiske

Sjølv om stykket omhandlar eit alvorleg emne — ei sjeleleg naud, ligg heile tida humoren på lur. I dei mest tragiske scenene sit vi og kan ikkje la vere å smile. Som når arbeidaren er i ferd med å hengje seg i slipset, og den intellektuelle spør om han ikkje skal skrive eit brev heim først:

«Men eg har lykkja rundt halsen.
— Så skriv eg. Eg tenkjer alltid på deg og barna.
— Fint!
— Og derfor skal eg hengje meg.
— Kva?»

Ein grotesk humor og absurde innfall gjer stykket underfundig morosamt. Dei komiske verkemidla gir oss ein viss forståelse til ettertanke. Men som Mrozek sjølv hevdar: Røyndomen er mykje meir absurd!

Eit alminneleg menneskeleg svin

Sjølv om stykket gir oss eit sterkt innsyn i ei framand verd: innvandrarens og austuropearens, får vi likevel kjensla av at det er om oss sjølve det dreier seg om: Kva er det vi lever for? Kva er det som held oss oppe? Spørsmål som blir stilte i stykket, er våre eigne: «Når vi har dei same mål, når alle vil det same, kva kan da hindre oss i å skape eit godt og vennleg samfunn?» Likevel gjer vi det ikkje. Konfliktane mellom dei to innvandrarene, som driv stykket framover, er parallell til konfliktane i omverda. — Eg er berre eit alminneleg menneskeleg svin, blir det sagt i stykket då striden mellom dei tårnar seg opp som verst. Det er ikkje lett å forstå kvarandre. Dialogen mellom dei to som er frå same kultur, same land, er som om den var mellom to som ikkje talte same språk:

— Kva er det vi har å tenkje på?
— Verda, våre problem...
— Æh!
— Sosiale, økonomiske, kulturelle problem.

Den politiske utviklinga. Vår sivilisasjon er i støtteskeia. Vi har allmenne problem...

— Men ingen fluger?

Dei kan ikkje kommunisere. Tilhøvet mellom dei er utoleg, uholdbart — og naudsynt. Dei treng kvarandre!

Absurd?

Lettare blir det ikkje om ein kjem frå ulike kulturar. Slik vi gjer i høve til innvandrarene på scena. Men vi må ialle fall tenkje som dei at: «— Anten er vi menneske både to, eller så er ingen av oss menneske.»

Mrozek blir rekna som ein absurd forfatter, samanlikna med til dømes Samuel Becket. «Innvandrare» er eit realistisk stykke. Verda er slik. Alexandra Myskova, vår instruktør denne gongen, har undra seg over kvar det absurde ligg i nettopp dette stykket: — Det absurde er at det ikkje finst fridom, meiner Myskova. Dersom vi frigjer oss heilt frå kvarandre, kva då — kjenner vi oss frie?

Mrozek

Skodespelet hadde premiere i Paris i 1974 der forfattere hadde levd som innvandrare i fleire år. Mrozek bur framleis i Paris og er no fransk statsborgar. Han er den best kjende, nolevande polske dramatikar; stykka hans har blitt omsette og sette opp overalt i Europa, i Sør- og Nord-Amerika. Vi skjønner kvifor. Han skyt i aust og vest og stiller spørsmål til tilværet som vedkjem oss alle. I «Innvandrare» blir vi konfrontert med innvandrarene og deira tilvære. Vi blir konfrontert med ei austuropeisk verd. Og vi blir konfrontert med oss sjølve; kva verdier vel vi for vårt liv? Aust eller vest — vi finn dei same problema i djupet av menneske. ■

ENVANDRERE

Herr A: Svein Haagenen

Begynte ved Riksteatret i 1967 som inspisient. Etter Statens teaterhøgskole i 1974 ble han fast ansatt ved Riksteatret der han har vært siden da. Han har her hatt en rekke sentrale og varierte roller fra tittelrollen i Holbergs «Jean De France», Kasper i «Kardemomme By» og Julius i Braathens «Ungen». Han har dessuten medvirket i Peer Gynt, Visittid, Elektra, Cabaret, Finnes det Tigre i Kongo? og en rekke andre forestillinger. Etter hans siste rolle i Riksteatrets «Alle mine sønner» høsten 1989 uttalte pressen at «jeg nøyer meg med å nevne Svein Haagensens George Dèvever som eksempel på at dette teamet er i toppform!»

Herr X: Nils Sletta

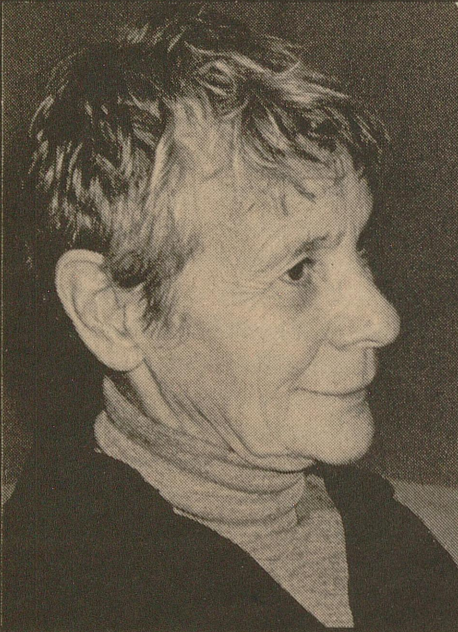
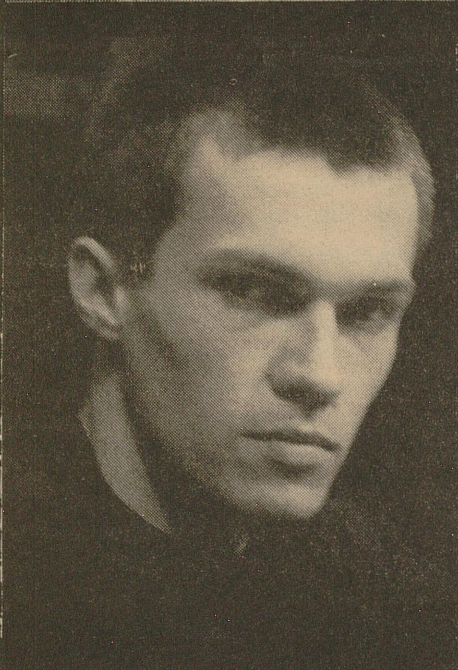
Er fast ansatt ved Det Norske Teatret. Han begynte sin skuespillerkarriere ved Riksteatret i 1965 der han jobbet i to år. Etter to år ved Trøndelag Teater, ble han ansatt ved Det Norske Teatret der han har vært siden – med unntak av ett års permisjon til Teatret Vårt i Molde. Her har han spilt tittelrollen i oppsetninger som Peer Gynt, Romeo og Julie, Barabbas og Pinocchio. Han har dessuten medvirket i blant annet Tsjekovs «Måken», Brechts «Punttila» og Prøysens «Nå seile vi på Mjøsa». Mrozek har han også spilt før – som Flyktningen i «Ambassadøren», og han har turnert med Riksteatret blant annet med forestillingen «Det stig av Hav.»

Scenografi: Januz Mazurczac

Er polsk og er 29 år gammel. Etter to år i Skolen for Teaterteknikk i Lodz i Polen arbeidet han som scenografiassistent på Det polske Teatret i Warszawa, det ene av de to ledende teatrene i Polen. Her arbeidet Mazurczac sammen med Polens fremste scenografer, blant annet Pankiewicz. Siden har han tatt en femårig utdanning på grafikklinjen på Kunstakademiet i Warszawa, samtidig som han arbeidet som Pankiewicz' personlige assistent. Han har tidligere arbeidet med produksjoner av Mrozek både i Polen og Norge. I Polen har han vært med på oppsetninger av for eksempel «Ambassadøren» og «Vatslav» av Mrozek. Han var også scenograf for «Emigrantene» da Rogaland Teater satte opp forestillingen i 1985 – også da hadde Myskova regi på stykket.

Regi: Alexandra Myskova

Kom fra Tsjekkoslovakia til Norge i 1969. Hun er ansatt som lærer ved Statens teaterhøgskole, men pendler stadig mellom teater og skole. De fleste teatrene rundt omkring i landet har hatt besøk av henne som instruktør. På Rogaland teater har hun blant annet satt opp stykker av Arthur Miller, Tsjekov og Mrozek, på Det Norske Teatret blant annet Turgenjev og Tsjekov. «Maria Stuart» har hun satt opp både for Nationaltheatret og for Den Nationale Scene i Bergen. På Riksteatret har hun satt opp «Byen vår», og mange vil nok huske hennes siste oppsetning her: «Anne Franks Dagbok» høsten 1987.

INNVAENDRERE

av Slawomir Mrozek

til norsk ved
Finn Kvaalem og Eiliv Eide

Regi: Alexandra Myskova
Scenografi: Januz Mazurczac
Masker: Hanne Revold

I rollene:

Herr A: Svein Haagenen
Herr X: Nils Sletta

Forestillingen varer ca. 1 1/2 time
uten pause.

Premiere: Drammen 12/2 1990

Turnéleder, inspisient:
Arpad Szenes

Kostymer og dekorasjoner er laget
på Riksteatrets verksteder under
ledelse av Solveig Engh og Johannes
Markeng/Jens Melsom

Fotografering og lydopptak er ikke
tillatt under forestillingen

Ansvarlig utgiver for informasjons-
avisen:

Teatersjef Anne Gullestad

Redaksjon: Ragna Aarli

Grafisk design: Jesper Egemar

Foto: Ellen Halvorsen, Scanfoto,

A-foto, Ragna Aarli

Språkkonsulent: Leif Mæhle og

Dag Gundersen

Sats: Didot Fotosats as, Oslo

Produksjon: A/S All-Trykk, Oslo

Spilleplan:

Drammen	premiere: man 12/2
Drammen	tirs 13/2
Drammen	ons 14/2
Kongsberg	tors 15/2
Kongsberg	fre 16/2
Gol	man 19/2
Hønefoss	tirs 20/2
Hønefoss	ons 21/2
Sandefjord	tors 22/2
Larvik	fre 23/2
Flekkefjord	man 26/2
Kvinesdal	tirs 27/2
Farsund	ons 28/2
Tonstad	tors 1/3
Kristiansand	fre 2/3
Mandal	man 5/3
Lillesand	tirs 6/3
Arendal	ons 7/3
Grimstad	tors 8/3
Grimstad	fre 9/3
Vinje	man 12/3
Seljord	tirs 13/3
Notodden	ons 14/3
Porsgrunn	tors 15/3
Risør	fre 16/3
Steinkjer	man 19/3
Namsos	tirs 20/3
Snåsa	ons 21/3
Stjørdal	fre 23/3
Vanvikan	man 26/3
Orkanger	tirs 27/3
Tynset	ons 28/3
Hamar	tors 29/3
Gjøvik	fre 30/3
Kongsvinger	man 2/4
Holmestrand	tirs 3/4
Tønsberg	ons 4/4
Fredrikstad	tors 5/4

NB! MED FORBEHOLD OM ENDRINGER!

Slawomir Mrozek

1930 Født i Borzercin nær Krakow i Polen. Studerte orientalske språk, arkitektur og kunsthistorie i Krakow. Karikaturtegner, journalist, teaterkritiker og oversetter

Har skrevet ca 20 skuespill, bl.a:

1958 Politiet* – gjennombrudd som dramatiker. Første presentasjon av Mrozek for norsk publikum i Radioteatret 1961. En forhekset natt*

1959 I rom sjø*, Bryllupet i Atomicie og Peter O'Heys martyrium

1960 Karol* og Kalkonen

1961 Striptease*

Forlater Polen frivillig i 1963

1964 Tango*

Slår seg ned i Paris for godt etter å ha oppholdt seg en tid i Italia.

1970 Waltzflaff

1972 Ei lykkeleg hending*

1974 Emigrantene* (Innvandrer)

1977 Pukkelryggen*

1979 Skredderen

1981 Ambassadøren* og Til fots

1982 En sommerdag*

1983 Alfa

1985 Kontrakten*

*Framført på norske scener/radio/TV

Til videre arbeid:

1. Analysér plakaten til «Innvandrer» (Se avisens bakside) – Hva forteller den om Øst-Europa? – Hva kjennetegner typografien? – På hvilke måter avspeiler den teaterstykket?
2. Mrozek skrev «Innvandrer» i 1974, hva betyr den senere utviklingen mellom Øst- og Vest-Europa for hvordan vi ser på stykket?
3. Hva forteller stykket om de Øst-Europeiske kommunistregimene?
4. Hvordan beskriver Mrozek innvandrerens situasjon i Vesten? – Hvilken kritikk har Mrozek av vestlige styresett?
5. Hva er Mrozek's universelle budskap i teaterstykket? – På hvilken måte handler stykket om oss selv?

MROZEK

OM SEG SELV

S om barn av Øst-Europa har det alltid vært umulig for meg å tenke at teater skulle være noe som handler om seg selv.

Jeg mener: verdiene er ganske enkle i min del av verden. Det er spørsmålet om livets absolutte nødvendigheter som står i sentrum. Derfor har jeg aldri egentlig vært noen absurd forfatter i klassisk mening. Om jeg anvendte den absurde teknikk, var det snarest kamuflasje, eller en måte å smugle inn en slags ironi over regimet. Eller også var det et desperat krav om noe så enkelt som litt vanlig, enkel frihet.

Jeg har heller ikke sett mye teater. De kunnskapene jeg har om hva som pågår innen det såkalte kulturlivet, er svært tilfeldige. Å følge med er en jobb i seg selv. Jeg har for mye å gjøre – og er heller ikke nok interessert.

«Jeg interesserer meg for de vanlige, små tingene».

Jeg deltar ikke i det kulturelle kretsløp. Mitt liv finnes et annet sted. Inspirasjonen til å skrive henter jeg fra alt og ingenting her i livet. Det som interesserer meg mest, er de vanlige, små tingene. Og den store litteraturen. Jeg har for eksempel et dypt forhold til Marcel Proust. Naturligvis minner mine dialoger om noen andres, for eksempel Pirandellos, men for meg er dette fullstendig likegyldig. Jeg tror også publikum gir blanke i hvem som minner om hvem. Publikum kommer til teatret, tar stykket som det det er og forblir en stund i den verden stykket skaper. Å lese er for meg å leve direkte med i den boken jeg leser.

Jeg har aldri stilt meg selv det spørsmålet om hvilken type teater som har vært av størst betydning for meg selv. Da jeg begynte mitt bevisste liv, var det absurde teater en stor sak.

«Hvem blir sjokkert over litterære bedrifter når livet selv er et røre?»

Hvem bryr seg om absurd teater i dag? La meg illustrere dette med et eksempel. Jeg er en svært flittig avisleser. I begynnelsen av syttitallet leste jeg om den japanske gruppen som på PLOs vegne skjøt ned en gruppe portugisere i Israel fordi de trodde de var jøder. Hva jeg mener er at når japanere i tjeneste hos arabere myrder portugisere i Israel fordi de tror disse portugiserne var jøder, da er det ikke lenger noe større behov for å forsøke å finne opp noe

surrealistisk teater. Det hadde kanskje en mening så lenge japanere myrder japanere og arabere myrder jøder, men i dagens fullstendige røre, neppe...

«Fysisk er det et trauma å skrive».

Jeg har forsøret meg selv som dramaforfatter siden jeg var tjue. Jeg har hatt flaks. Jeg har også skrevet noveller og nå og da en artikkel, men det er en marginal syssel. Fysisk er det et trauma å skrive. For kroppen er det en elendig jobb. Først etter et par timer suges jeg inn i skrivningen, og siden blir jeg i denne tilstanden som ligner en transe. I dag er jeg fransk statsborger, men jeg skriver fortsatt på polsk. Da jeg forlot Polen, var jeg trettitre år, så det var absolutt for sent å skifte språk. Jeg var ikke politisk flyktning. Jeg drog av gårde av egen vilje... og så ble jeg bare værende. Det var ikke noe dramatisk i det.

«Solidaritet overrasket meg».

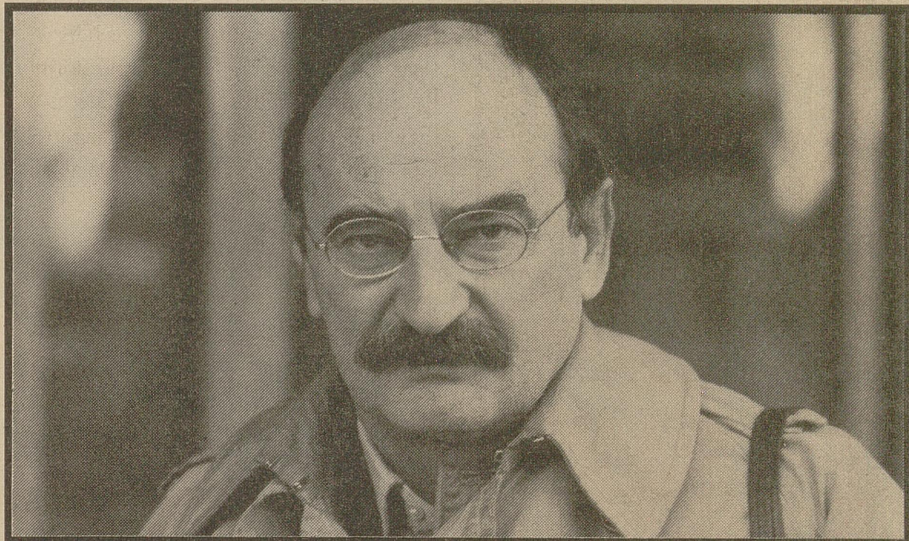
Polen er et land der systemet ikke lykkes i fullstendig å drepe alt liv. Og når en organisme er levende, betyr det at den utvikler seg. Den forandrer seg også under omstendigheter som forsøker å skape et maksimum av urørighet, stabilitet og en gang for alle fastsatte regler. Livet fortsetter under det ytre. Men lenge var jeg absolutt sikker på at ingenting ville skje i Polen. Så jeg ble svært overrasket over Solidaritet. Her var et levende eksempel på at livet er sterkere enn noen menneskelig visshet. Og det har gitt meg optimisme.

«Livet er enkelt, synes jeg».

Kanskje er det for mye sagt, men etter min historiske og personlige erfaring må man ta med i beregningen slike faktorer som menneskelig verdighet og menneskelig godhet, og ikke bare dumheten og ondskapskapen. Livet synes å være enkelt, men det har jeg sannelig ikke alltid synes. En gang spilte jeg også det totalt pessimistiske og fortvilte spill, som er svært barnslig. Men min nåværende oppfatning er ikke frukten av noen billige illusjoner. Den er kommet nærmere virkeligheten. Det er en enkel oppdagelse av at virkeligheten er større enn jeg. Jeg ser det som noe positivt. Vi er ikke alt. ■

Kilde: *Ord och Bild* nr 3 1983.

Finnes også i *Otto Mannheimer: Den förlorade vissheten. Samtal med europeiska intellektuella*, 1983.

Polsk kulturliv: Et emigrantliv?

Emigrantlitteraturen er et spesielt polsk fenomen. Etter slutten av annen verdenskrig befant atskillige polakker seg i Vest-Europa. Mange valgte å bli der. I Vesten slapp de statsmonopolet. Det dannet seg to store kulturelle sentre for polsk emigrantliv: Paris og London; Mrozek er bosatt i Paris.

I Polen har forfatterne etter krigen – som i andre østeuropeiske land – vært dominert av et statlig monopol. Forlagene er statseide. Dermed har det vært vanskelig å drive en selvstendig utgivelsespolitikk. Produksjons- og distribusjonsapparatet har vært kontrollert, og det har vært nøye avmålte bevilgninger til papir, maskineri og annet materiell. Det har vært drevet en bevisst kulturpolitikk slik at litteraturen og de politiske forhold står i en mye nærmere sammenheng enn i Vesten.

Liberalt

Polen har likevel vært det mest liberale landet i Øst-Europa, kanskje med unntak av Jugoslavia. Litterære bidrag fra Polen er gjerne blitt sett på som politisk interessante og kunstnerisk vektige i forhold til alle de andre slaviske landene. Begrepet Samizdat, undergrunnslitteratur som sirkulerer fra hånd til hånd, finnes for eksempel ikke i Polen. Og til tross for Mrozek's ganske skarpe kritikk av regimet, blir stykkene hans stadig oppført og trykt i Polen. Like etter invasjonen i Tsjekkoslovakia ble han riktignok svartelistet, men det varte bare i fire-fem år. Det er mange andre hindringer enn sensuren for polske forfattere. På grunn av en konstant papirmangel er det sjelden bøker

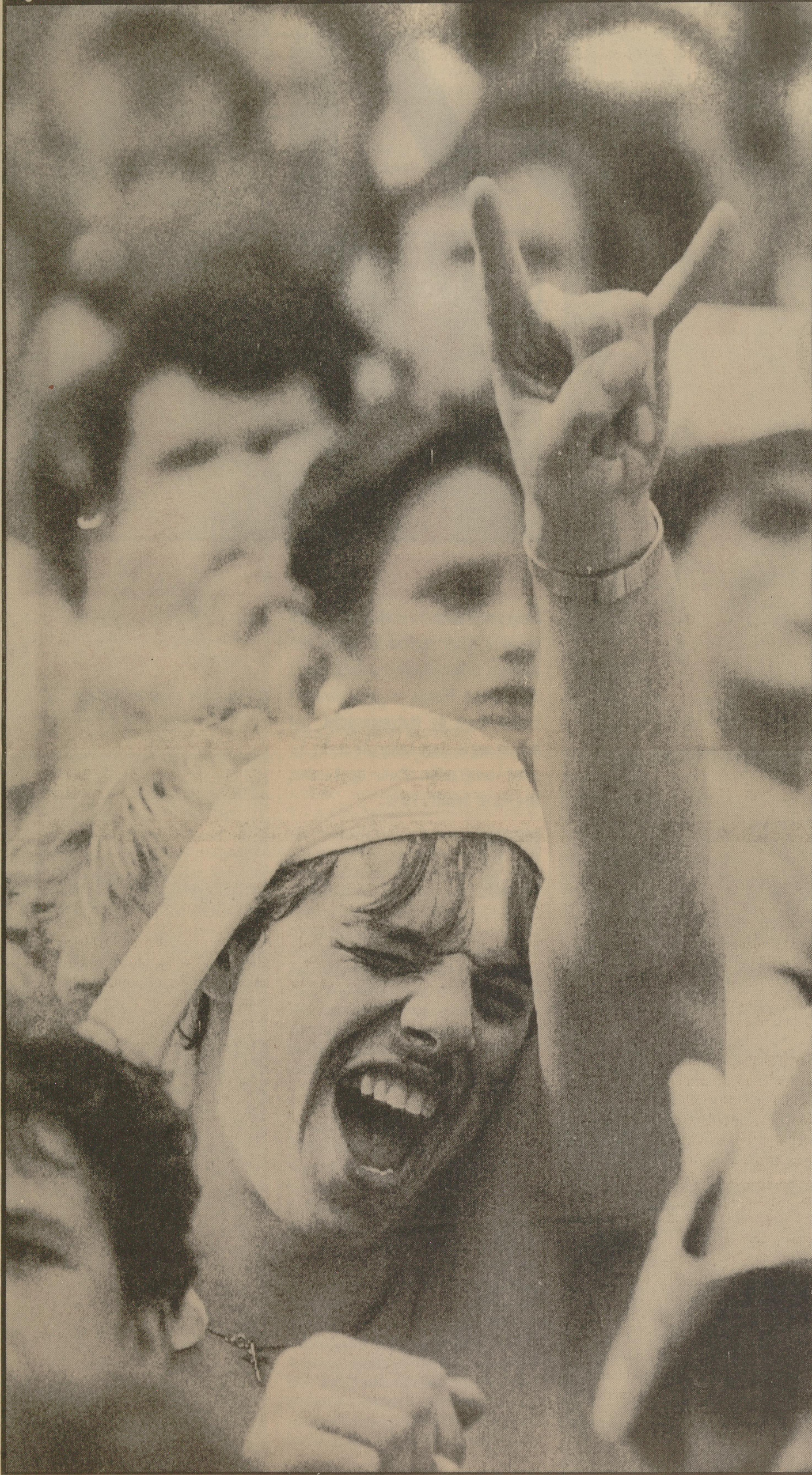
kommer i flere opplag. Bøker er også et underskuddsforetak for staten og derfor lavt prioritert.

Tradisjon for emigrantlitteratur

Siden oppstanden i polsk åndsliv i 1831 har det vært en tradisjon for sterke kulturelle emigrantbevegelser i Polen. For eksempel er den viktigste polske romantiske litteraturen skrevet utenfor Polens grenser. Siden 1948 har månedstidsskriftet *Kultura* blitt utgitt i Paris av polske emigranter. Tidsskriftet har gitt en forbausende velinformert analyse av den politiske og kulturelle situasjonen i Polen. Det har dessuten levert en rekke litterære bidrag. Mrozek har vært en flittig bidragsyter til *Kultura*.

Mellom øst og vest: det absurde!

Polsk teater blir ofte sterkt knyttet til en europeisk teaterform kalt «absurdismen» – der verden blir framstilt som fremmed, uvirkelig og uten sammenheng. Tilværelsen er absurd, meningsløs, og skuespillene må vise det tragiske og groteske i livet. Til dette var humoren et viktig hjelpemiddel. At en slik teaterform fant så god grobunn nettopp i Polen, er kanskje ikke så rart. Polen var på sett og vis et splittet land. Politisk hørte det til Øst-Europa. Staten krevde «sosial realisme» av forfatterne: De skulle vise klart for folket hva slags mennesker som var ideal, hvem som ikke var det – og for all del ikke være kritisk eller gi psykologiske dybdeskildringer. Åndelig sett var Polen et vestlig land. Folk følte seg ufrie og maktesløse bak jernteppet. Den absurde tradisjonen var et svar på virkeligheten i Polen. For som en av de polske forfatterne etter krigen uttrykte det: «Realistiske midler er i dag ikke lenger identisk med realisme.» ■

Ikkje noko kan stoppe rocken. Rå, tøff musikk smyg seg over grenser og samlar folkemassar overalt. Det er opprør, revolt – men til tider eit medvite opprør som rockar mot rasisme, for kvinner i den tredje verda, for Tsjernobylofre, Live Aid, Band Aid... Foto: Scanfoto.

Den amerikanske musikkforma er blitt allemannseige. Kommerialisert? Ja, kan hende det. Men framleis har rocken ei sosial rolle. Kulturformen dei unge har hatt monopol på, opprøret mot autoritetane, har framleis handlekraft. Konvensjonar og fordommar blant foreldregenerasjonen blir sett spørjeteikn ved. Og musikkforma kjenner ingen grenser. I aust som i vest samlar tusentals menneske seg til konsertar. Det er vilt – det er rock!

Born in the USA

Det tok til i USA. Svart blues og litt kvit country & western, seier myten, blei til rock. Sterkast er røtene i bluesen, men rocken blei til ein ungdomsmusikk, noko bluesen aldri har vore. Gjennombrotet kom med Bill Haley. I 1955 blei det skapt ein film i Hollywood: Blackboard Jungle (Vend dei ikkje ryggjen). Denne filmen tok opp eit emne som var mykje omdiskutert i tida – opprørsk ungdom, generasjonsskilnader. I filmen var og ein av Bill Haleys låtar med: «Rock around the clock.» Låten gjekk som ei farsott over verda. Til og med i Sovjet, der rocken var forboden blei dette den første rockehit. Dei unge dansa vilt, spelte høgt, fann sin eigen kultur. Og rocken blei, iallfall tilsynelatande, for evig knytt til emne for filmen, opprørsk ungdom. Rasismen var framleis sterk mange plassar i USA, men svarte og kvite rockarar rocka side om side. Svært mange av dei første store rockeartistane i 50-åra var svarte, som Fats Domino, Little Richard eller Chuck Berry.

ROCK

UTAN GRENSE

Festivalane

Men det var først og fremst ramma om rocken som var opprørsk. Tekstene var helst med tradisjonelt innhald: kjærleik, bilar, skule, rock'n roll... Men musikken blei spela vilt og høgt, blant dei unge og på eigne stader. I 1967 gjekk den første rockefestivalen, Montreyfestivalen, av stabelen i USA. No fekk ein sjå kor mange menneske rocken kunne samle saman. Festivalen var svært vellukka både musikalsk, økonomisk og stemningsmessig. Jimi Hendrix fekk mellom anna sitt gjennombrøt her. Festivalane fungerte og som ei slags talentmesse for platebransjen. Dei fekk sjå dei nye banda på same tid som dei fekk testa publikumsreaksjonane. Den neste store festivalen, Woodstock, samla 400 000 menneske. Her i landet er Kalvøya den rockefestivalen som har eksistert lengst.

Narko, vald og død

Festivalane synte at rock har ei enorm kraft til å samle menneske, unge menneske. Men det vart snart ein flau ettersmak av vald, narkotika og død knytt til dei store festivalane. Rolling Stones hadde på ein stor festival leiga «Hell's Angels' til å verne om dei - ei oppgave dei tok så høg-

tidleg at dei drap ein av tilskodarane. Umedvitsløysa var ofte stor omkring arrangementa. Den enorme krafta som ligg i så mange unge menneske til saman blei vend mot det destruktive, sløving og rus. Men at den og kan vendast mot det positive samfunnsengasjement, kom Bob Geldof til å syne verda.

Samfunnsengasjement

På under to år samla rockehelten Bob Geldof inn 840 millionar kroner. Han kom til å syne at det ligg ein sterk vilje til å hjelpe i dei unge - og at dei har høve til å gjere noko med verda. I 1984, då det heile tok til, gjekk det heller middelmådig med hans eiga gruppe, Boomtown Rats. Han var uengasjert. Ein kveld såg han eit fjernsynsprogram frå Etiopia, såg menneske som svalt og døydde. Bileta som slo imot han, var så sjokkarta at han ikkje fekk dei ut av hovudet - dette må det gjerast noko med! Han ringde telefon på telefon til alle rockeartistane han kjende til - om dei kunne stille gratis til ei plateinnspeling til Afrika? Alle svara ja. Også produsentar og detaljistar, alt skulle gå uavkorta til Etiopia. Songen dei laga «Do they know it's Christmas» selde. Dette var Band Aid. På same tid fekk Bob Geldof vist foreldrege-

nerasjonen at rock ikkje trong vere meningsløyse og apati. Og han hald fram. Live Aid året etter som ga 17 timar levande musikk over fjernsyn til heile verda er den største forsamling av rockemusikarar til alle tider. Rocken tek ansvar.

Back in the USSR

I Sovjet var rocken svært lenge ikkje tillaten. Den var opprørsk difor var den ideologisk skadeleg, dessutan var den eit produkt av Vesten... Men russiske unge rocka like mykje som i vest. Musikken kjem inn overalt, den kan ikkje stoppast av noka grense. Men det gjekk lenge før ein klarte å skape nokon eigen russisk tradisjon for rock. Avisene nemnde ikkje rock med eit ord. At det skulle vere noko arrangement, måtte alltid gå frå munn til munn, men alltid kom det fullt av folk! Men på dette viset blei det slik at ein hadde betre kjennskap til vestens rock enn til rock i andre sovjetiske byar. Sjølv om det første besøk frå ei stor vestleg rockestjerne var Elton Johns konsert i 1979, kjende ein vestleg rock ut og inn. Den vestlege rocken var populær, var et ideal for livsstilen til dei unge. Dette endra seg noko med tida. Russisk rock fann si form, dei tok til å syngje på russisk. På same tid blei rock meir og

meir akseptert - eller iallfall ikkje aktivt motarbeidd av styresettet. Eit hardt slag mot den russiske rocken var ei ideologisk innstramming i 1983/84. Då blei praktisk talt alle dei velkjende amatørgruppene svartelista under nemninga: «Ideologisk skadeleg». Sidan 1985 og Gorbatsjovs glasnost har rocken hatt blømingstider i Sovjet. Den første store rockefestivalen var i 1985, og rockekonsertar kan samle tusentals unge. Under dei tilhøva Sovjet har hatt, har kanskje rocken spela ei mykje større rolle enn i vest. For eit styresett kan ikkje fungere i lengda om ikkje det får dei unge med seg.

Talkin' about revolution?

Og også i Sovjet samla rocken inn pengar til katastrofeområde. Etter Tsjernobyl-ulykka heldt dei rockekonsert til inntekt for ofra. Rock er musikkforma til dei unge - og dei unge har synt at dei kan bruke ho til å gjere noko med meningsløysa i verda. Medviten rocking har sprengt grenser og hjelpt svake grupper i samfunnet. Og viljen til å bryte med konvensjonar og fordommar treng vi nettopp frå dei unge opprørsk. So roll over Beethoven...

Muren mellom Øst- og Vest-Berlin ble brutt i november. Det fysiske symbol på Jernteppet, på skillet mellom øst og vest, er endelig borte. Men muren stod urokkelig i 28 år, en god stund etter at jern-

teppet var begynt å rakne. Skammens mur, Berlinmuren. Over hundre menneskeliv har den tatt. Muren stod der som et konkret eksempel på det ufrie menneske og på et livsdyktig regime.

«The eagle should permit the small birds to sing and care not wherefore they sang.»

Winston Churchill til Josef Stalin, Jalta 1945.

«Et menneske..., det er bare et menneske. Partiet har nemlig et allment mål som tjener de mange mennesker. Partiet kjemper for et bedre liv for hele menneskeheten.» Julia Minc, enke etter en av Polens kommunistiske ledere.

SKAMMENS MUR BRUTT

Biv ned gjerdene! Demonstrantene i Øst-Berlin ble omsider hørt. Soldater satte i gang med å rive muren som hadde stått der som en jernvegg mot Vesten siden natt til 13. august 1961:

Tettmaskete piggrådgerder. Tre og en halv meter høye betongplater. Utenfor en førti meter bred plen avgrenset av en dyp grav. En finraket bred stripe sand avslører fotspor. Her hadde man ikke en sjanse. Enkelte steder fins også løpeanlegg

Porten mot vest

«Jernteppet» var et begrep lenge før krigen. Men det var Stalin som gav ordet de assosiasjonene det har i dag, like etter krigen. Gjennom hele Europa fra det siger i hav ved Grense Jakobselv i nord til det ender i Sovjetunionen, senket jernteppet seg. Øst for jernteppet var det «uvisshets lov» som rådde. Fengslinger, forsvinninger, falske anklager var en del av hverdagen. Men det fantes ett hull i jernteppet etter krigen: Vest-Berlin... Østtyske flykt-

Barn i Vest-Berlin leker det siste spillet. «Muren». Tatt i 1961. Foto: Scanfoto.

ninger kunne uten store problemer ta seg over sektorgrensen i Berlin. Så lå Vesten foran dem. Og hullet ble brukt - Øst-Europa ble tappet for arbeidskraft.

Hullet måtte tettes. Og det kom til å bli siste stengslen mot vest som fungerte effektivt. Resten av jernteppet raknet. Men skammens mur stod. Pansersosialismen i DDR så ut som om den var urokkelig. For hodene rullet på østtysk toppplan uten at holdningen til muren skiftet. Gammelstalinisten Erich Honecker (77) ble styrtet 18. oktober 1989 etter 18 års styre. Det var også han som var ledet arbeidet med å reise muren i sin tid. Egon Krenz overtok som stats- og partisjef. Men han var ikke innstilt på å følge de andre reformvennlige østeuropeiske landene for langt: «Muren mellom de to tyske statene vil bli stående og sosialismen er en langt bedre idé enn kapitalismen», var hans ord til folket etter at han kom til makten. Men det hele sprakk. Presset ble for stort. Politbyrået trakk seg og Egon Krenz måtte gå av. Kravet om åpne dører og åpen politikk kunne ikke lenger holdes nede. Muren falt.

Dekket av graffiti

Tett dekket av graffiti som tydelig viser hva unge syns om muren, stod den der som selve symbolet på delingen av Europa. En rekke kors ble malt på muren - over folk som har forsøkt å flykte. For Vesten ble muren også et symbol på sosialismens underlegenhet. Økonomisk var nemlig muren en nødvendighet for Øst-Europa. Fra staten DDR ble opprettet i 1949 og fram til muren ble reist, hadde 2,3 millioner østtyskere flyktet fra landet. Muren stanset strømmen som for det meste bestod av unge mennesker. Arbeidskraften ble værende i landet, og østtyskerne kom seg opp på velstandstoppen i Øst-Europa.

TIDSTABELL FOR ØST-EUROPA:

1948: feb. Kommunistisk kupp i Tsjekkoslovakia

1953: 5.mars, Stalin dør

1956: 4.nov, Sovjets intervensjon i Ungarn

1961: 13.aug, Berlinmuren bygges

1968: 21.aug, Warszawapaktens intervensjon i Tsjekkoslovakia

1970: «Østersjøopprøret» i Polen, Gomulka går av

1976: Nye uroligheter i Polen

1979: Pave Johannes Paul II besøker Polen

1980: Sovjets invasjon i Afghanistan. Streikeleder Lech Walesa undertegner den endelige overenskomst mellom de streikende verftsarbeiderne i Gdansk og myndighetene i Warszawa

1981: Solidaritetsopprør i Polen

1983: Fredspris til Lech Walesa

1985: Mikhail Gorbatsjov valgt til partisjef i Sovjet

1989:

18.aug. POLEN: Tadeusz Mazowiecki fra Solidaritet valgt til ny statsminister i Polen. Vil avpolitiserer politiet, hæren og mediene.

11.sept. UNGARN: Åpner grensen mot Østerrike. Østtyske flyktninger får dermed fri passasje til Vesten.

9.okt. UNGARN: Det ungarske kommunistpartiet oppløses. Det dannes et nytt sosialistparti.

13.okt. POLEN: Polen takker farvel til kommunismen etter 45 år med kommunistisk styre. Bli verdens første kommunistiske land som forlater Marx' lære og innfører markedsøkonomi etter mønster fra vestlige land.

19.okt. DDR: Erich Honecker trekker seg som president og partisjef av «helsemessige årsaker». Egon Krenz utnevnt til ny partisjef.

24.okt. UNGARN: Folket i Ungarn feirer den nye republikken. Folkerepublikken er ute, navneskiftet og systemskiftet er et faktum.

9.nov. DDR: BERLINMUREN REVNER

17.nov. UNGARN: Søker som første østblokkland medlemskap i Europarådet.

18.nov. BULGARIA: Den bulgarske nasjonalforsamling vedtar å fjerne Sjkov fra stillingen som president. Erstatte ham med den reformvennlige Petar Mladenov. Nasjonalforsamlingen vedtar også å fjerne paragraf 273 i straffeloven, som forbyr kritikk av staten eller partiet. Opposisjonen får dermed større frihet til å drive politisk virksomhet.

22.nov. TSJEKKOSLOVAKIA: Kommunistpartiet i Tsjekkoslovakia innrømmer at de har mistet grepet på landet. Dialog med opposisjonen.

1.des. TSJEKKOSLOVAKIA: Grensesperringene mellom Tsjekkoslovakia og Østerrike fjernes.

Fortsetter på neste side

ttpartistatene i Øst-Europa har fungert på grunn av tre virkemidler: VOLD, LØGN og SENSUR. En kommunist er et menneske med udelt tro på partiet. Den sanne kommunist er ukritisk uansett hva partiet forkynner - partiet er sannheten, det gode og rette.

Volden

Tortur og henrettelser. Enkeltmennesket betyr ikke noe. Ofre kan beskrive førtini ulike torturmetoder... rykke ut negler, slå i stykker nyrer, brenne ut øyne, holde folk under vann... Ved den minste mistanke om motarbeidelse av partiet gikk man til henrettelser på grunnlag av falske beskyldninger og laget ofte falske tiltaler av uskyldige mennesker. Bare i Polen ble et tusentalls personer deportert til Sovjet - ofte på løse beskyldninger om samarbeid med eksilregjeringens underjordiske bevegelse. Normale domstoler fantes ikke, dommerne var ikke nøyeregnende; individets interesser er underordnet statens.

Kollektiviseringen av jordbruket krevde også sine lik. Jorden ble fratatt bønderne med makt. Til bøndernes beste: de skulle få oppleve de menneskelige arbeidsforholdene i et jordbruksfelleskap, produksjonskooperativet.

Sensuren

I en bokhandel i Romania fant du kanskje knapt 50 titler, halvparten er av presidenten selv. Alt trykt materiell skulle være partiets organ og i tråd med hva partiet mener. Historieforskning var alminnelig. Man fortalte kanskje sannheten, men bare deler av den. Historiske begivenheter som ikke burde ha skjedd eller som kunne gi folk motvilje mot systemet, ble utelatt. Man «forkortet» historien - det ubehagelige ble gjemt og glemt. Til folkets beste. Enhver bok som ble utgitt, måtte være godkjent. I en novellesamling kunne Politbyrået sensurere vekk 2 eller 3 noveller - og så gi samlingen ut som om ingenting var skjedd. Trykkefrihet eksisterte ikke. Mennesker ble også sensurert. Såkalt «omplussing» av folk var et vanlig fenomen. Hvis en person begynte å virke truende for systemet, ble han flyttet til en mindre innflytelsesrik posisjon. Ingen behøvde å være kompetent til sin post, bare han var trofast...

HVA NÅ ØST-EUROPA?

Fortsettelse fra forrige side

4.des. TSJEKKOSLOVAKIA: Tsjekkoslovakia får sin første regjering med ikke-kommunistiske ministre siden invasjonen i 1968. Men kommunistene har ikke gitt fra seg nøkkelpostene. Borgerforum er ikke representert.

DDR: Egon Krenz, politbyrået og sentralkomiteen i kommunistpartiet tvinges fra makten.

7.des. DDR: DDR får for første gang en ikke-kommunistisk statsjef, Manfred Gerlach.

11.des. TSJEKKOSLOVAKIA: Ny regjering dannes i samsvarende med den demokratiske opposisjonens krav. Første gang på 41 år en regjering som ikke er dominert av kommunister. President Gustav Husak går av.

14.des. BULGARIA: Bulgarias kommunistparti erklærer at det gir opp sin ledende rolle i samfunnet og staten.

20.des. ROMANIA: Unntakstilstand og blodbad i Romania

22.des. ROMANIA: Den forhatte diktatoren Ceausescu er styrtet

25.des. ROMANIA: Nicolae Ceausescu og hans kone Elena stilles for krigsrett og dømmes til døden. De henrettes ved skyting.

26.des. ROMANIA: Den 56 år gamle Ion Iliescu blir utnevnt til president i den midlertidige regjeringen som skal fungere fram til valgene i april 1990.

29.des. TSJEKKOSLOVAKIA: Dramatikeren Vaclav Havel valgt til president i Tsjekkoslovakia.

Øst-Europa er i endring. Men hvilken historisk arv sitter øst-europeerne igjen med? Hvordan er fortiden med på å legge rammer for utviklingen i Øst-Europa i dag?

En samtale med Sven Holtmark ved Historisk institutt, Universitetet i Oslo.

hordan kunne skillet mellom øst og vest i Europa bli så fastspikret som det gjorde etter annen verdenskrig?

- Det avgjørende var at vi fikk et skille mellom to samfunnssystemer som stod i konflikt med hverandre, politisk, ideologisk og økonomisk. Grunnen til at «den sovjetiske modellen» kunne bli herskende i Øst-Europa, var, hvis jeg skal si det noe brutalt og enkelt, at Sovjetunionen her hadde full militær kontroll. Ikke mindre viktig var det at kommunistene knapt hadde virkelige konkurrenter: den tyske okkupasjonen hadde gått hardt utover denne delen av Europa, førkrigstidens politiske og sosiale orden hadde brutt sammen, og i et land som Polen hadde

hele samfunnslag blitt nærmest utradert under krigen. Selvfølgelig hadde de nye makthaverne oppslutning fra betydelige grupper: det var de som mente at det nå ville bli mulig å bygge opp et bedre samfunn enn det som hadde eksistert før krigen. Mange mennesker i Vest-Europa har vel drømt om å bryte ned skillet mellom de to delene av Europa, men i praksis har vi vært mer opptatt av å opprettholde stabiliteten i vår del av verden enn av å bidra til en forandring i øst. Men den vesttyske «østpolitikken» er nettopp et eksempel på hvordan et vestlig land med små skritt har forsøkt å bidra til en åpning og dessuten lette tilværelsen for menneskene som lever i Øst-Europa.

- Hvordan har «Jernteppet», skillet mellom øst og vest, vært sett innensfra, for den alminnelige østeuropeer?

- Systemet i Øst-Europa har alltid blitt opplevd som noe som er påtvunget utenfra. Det var et resultat av utviklingen i verdenspolitikken generelt, og mer konkret: et resultat av den sterkeste makt. For hvem er det egentlig østeuropeerne er vant til å sammenligne seg med? Jo, landene i Vest-Europa. De har manglet Ves-

tens vanlige borgerlige friheter - frihet til å tale, skrive og tro som man vil. Og de har ikke kunnet reise dit de selv ønsker. De har også hatt en levestandard som har ligget langt under den vestlige.

- Men har østeuropeerne hatt kjennskap til Vesten?

- Ja, de har vært godt orientert, særlig polakkene, østtyskerne, tsjekkoslovakene og ungarene. Østtyskerne har for eksempel kunnet følge med på vesttysk fjernsyn. Menneskene i Øst-Europa har vært bedre orientert om Vesten enn vi har vært om Øst-Europa.

Drømmen om velstandssamfunnet

- Men det eksisterer selvsagt også forvridde forestillinger om Vesten. For mange har vår del av verden stått som et forbrukerparadis, der alt er godt, alt er problemfritt. En drøm som har fått feste seg delvis fordi myndighetene har nektet sine innbyggere uavhengig informasjon.

- Men når så mange har drømt om noe bedre - hvordan har systemet kunnet opprettholdes i nesten et halvt århundre?

- Til syvende og sist fordi de styrende har vært villige til å ty til voldsbruk når systemet var truet. Tenk på oppstanden i Øst-Tyskland i juni 1953, den sovjetiske invasjonen i Ungarn i 1956, invasjonen i Tsjekkoslovakia i 1968, og begivenhetene i Polen i 1970, 1976 og 1980-81. Inntil en gradvis liberalisering satte inn i enkelte av de østeuropeiske landene i 1980-årene, ble all opposisjon kneblet; folk ble straffet hvis de kom med kritiske ytringer. Men det har også dannet seg et stort byråkrati med klare egeninteresser i systemet. Her er et alvorlig problem for et land som Polen og Ungarn når de nå forsøker å skape et annet samfunn: selv om det gamle politiske toppsjiktet er i ferd med å miste sin makt, sitter byråkratene fortsatt igjen. Blant dem er det mange som ikke ser med blide øyne på den nye utviklingen.

- Er det mulig for østeuropeerne å omdanne systemet i demokratisk retning?

- Når vi i dag snakker om Øst-Europa, må vi gjøre et skille. Inntil Gorbatsjov kom til makten i Sovjet i mars 1985, kunne man med noen rett snakke om et enhetlig Øst-Europa. Ingen av landene var demokratisk styrt, og de la alle sterke begrensninger på borgernes frihet. Særlig i løpet av det siste året har dette forandret seg radikalt. Vi har fått to grupper østeuropeiske land. På den ene siden er de reformvillige, først og fremst Polen og Ungarn, som nå ser ut til å følge av DDR og Bulgaria. På den andre siden har vi Tsjekkoslovakia og Romania, som fortsatt henger igjen ved det gamle. Det er vel rimelig å tro at de reformvillige landene fortsatt vil måtte forholde seg til en ytre begrensning i form av fortsatt medlemskap i Warszawa-pakten og den økonomiske samarbeidsorganisasjonen COMECON. Men når det gjelder den indre utviklingen, er det, slik jeg ser det, nå opp til dem selv å hankses med de problemene de møter. Det er ingenting som tyder på at Sovjetunionen er innstilt på å sette noen grenser her.

Ett Europa?

- Har vi muligheter til å få et enhetlig Europa?

- Jeg kan forestille meg en gradvis nedbygging av skillet mellom øst og vest. På grensen mellom Ungarn og Østerrike eksisterer det ikke lenger noe «Jernteppe». I den siste tiden har også muren i Berlin mistet sin betydning; den sperrer ikke lenger innbyggerne i DDR inne i deres egen stat. Et felles Europa er et framtidsmål. Prosessen er igang, men hva som vil skje videre, avhenger i første rekke av den indre utviklingen i Øst-Europa.

- Hva er i dag det største problemet for de østeuropeiske landene som forsøker å bygge demokratiske samfunn?

- Ungarn og Polen er i en dyp økonomisk og sosial krise. Særlig i Polen har lang tids håpløshet ført til en utbredt apati og mangel på framtidstro og optimisme. Tenk på det som skjedde i 1980: da jublet befolkningen over sin nyvunne frihet. I dag er det ingen som jubler, selv om Solidaritet har oppnådd langt mer enn noen dengang i det hele tatt kunne drømme om. Man må vinne tilbake troen på at samfunnets framgang til syvende og sist avhenger av den enkeltes innsats.

- Og den økonomiske krisen?

- Alle de sosialistiske statene er utpregede mangelsamfunn, det vil si at innbyggerne ikke kan skaffe seg det de ønsker seg og har råd til av matvarer og andre forbruksgoder. Resultatet er køer foran butikkene og en galopperende inflasjon. Den humanitære hjelpen som har blitt gitt, særlig til Polen, mildner selvfølgelig noen av de verste utslagene av krisen, men løser ingen av de langsiktige problemene som disse landene sliter med. I dag ber ikke østeuropeerne om hjelp i form av gaver, men de ønsker økonomiske kontakter og vestlig forståelse for sine problemer. De ønsker ikke minst at vestlige bedrifter skal etablere seg i deres land. Et hovedproblem er den ekstremt høye utenlandsgjelden som særlig tynger Polen og Ungarn, og man ber nå om lettere betalingsvilkår for denne gjelden. I Øst-Europa mener man at det er det gamle systemet som har skapt de problemene som man nå sliter med, og det har de vel for så vidt rett i...

Uvitenhet i Vest

- Hvordan kan Vesten nå møte Øst-Europa?

- Jernteppet har på en måte ført til at vi her i vest har vært mer avsondret fra Øst-Europa enn østeuropeerne har vært fra vår del av Europa. Ingenting i Øst-Europa har tiltrukket oss. Det er få som har tatt seg bryet med å reise dit, og enda færre har satt seg fore å lære seg for eksempel polsk eller russisk. Resultatet er at de aller fleste her hos oss har vært totalt utvitende om den andre delen av Europa. Nå er dette heldigvis i ferd med å endre seg. Mange er opptatt av det som skjer i Polen, Ungarn og Øst-Tyskland. Vesten bør nå forsøke å trekke Øst-Europa med i alle former for samarbeid, politisk, økonomisk og kulturelt - som en av oss. Vi trenger mer av den typen samarbeid som Kværner nå er i ferd med å etablere med skipsverftet i Gdynia. ■

Innvandrere

TO ENSOMME RANETTER SOM
VERDENSHOUMMET
FLYR FORBI HVERANDRE

INNVANDRERE

AV SLAWOMIR MROZEK

INSTRUKTØR: ALEXANDRA MYSKOVA

SCENOGRAF: JANUSZ MAZURCZAK

HERR A: SVEIN HAAGENSEN

HERR X: NILS SLETTA

RIKSTEATRET